

RADNÓTI KLÁRA

*Magyar királyság két császárság között
– orosz–magyar állami és kulturális kapcsolatok
a XIX. században*

Kiállítás a moszkvai Állami Történeti Múzeumban
2005. február 16 – május 31.

2005. február 16-án nyitotta meg az oroszországi magyar kulturális évad rendezvénysorozatát Gyurcsány Ferenc miniszterelnök. A magyar kultúra bemutatkozásának első eseményére a moszkvai Állami Történeti Múzeum Vörös téri épületében került sor a „Magyar királyság két császárság közt – orosz-magyar állami és kulturális kapcsolatok a XIX. században” című kiállítás megnyitásával.

A Magyar Nemzeti Múzeum és az orosz Állami Történeti Múzeum már több mint két éve aláírt egy együttműködési szerződést. A tervekben egymás kiállításainak fogadása, közös kiállítások, tapasztalatcsere, közös konferenciák stb. szervezése szerepelt. A Magyar Nemzeti Múzeum munkatársai konkrét kiállításokat javasoltak az együttműködési terv keretében, ezek egyike volt a XIX. századi orosz-magyar kapcsolatokat bemutató történeti kiállítás. A javaslat szintjén megrekedt kiállításterv 2004-ben, a Magyar-Orosz Kulturális Évad programjainak szervezésekor került újból elő s kapott végül szabad utat. A kulturális évad keretében a Magyar Nemzeti Múzeum arra vállalkozott, hogy mintegy 400 m²-en képet ad a XIX. századi Magyarországról, különös tekintettel az Oroszországhoz fűződő állami és kulturális kapcsolatokra.

A kiállítást eleve orosz közönségnek szántuk, azaz olyan látogatóknak, akik iskolai tanulmányaik során nem találkoznak a számunkra közismert történeti eseményekkel, személyekkel, fogalmakkal. Az orosz múzeum történészeivel való találkozás, a koncepció, a tématerv ismertetése közben nyilvánvalóvá vált, hogy még az egyébként XIX. századi történelemmel foglalkozó kollégák számára is nagyrészt ismeretlenek a magyar történelem kiemelkedő alakjai (pl. Széchenyi István vagy Deák Ferenc), s érdeklődő kérdéseikből (pl. „mi történt Kossuthal a szabadságharc leverése után? Kivégezték?”) kiderült, hogy jóval több magyarázatra, háttér információra van szükség, mint korábban terveztük. Ezek alapján módosítottuk eredeti elképzeléseinket, így került a kiállítást kísérő katalógusba (Körmöczy Katalin tollából) egy

történeti áttekintés a magyar történelemről, s lettek a kiállítási feliratok is bővebbek.

Történészként arra törekedtünk, hogy a lehetőségekhez képest objektív képet alakítsunk ki, muzeológusként pedig arra, hogy a látogató elé reprezentatív, érdeklődést felkeltő látványt tárjunk. A „magyar királyság – két császárság között” történeti kiállítás: eredeti, egykorú, napjainkig fennmaradt, múzeumokban (esetleg más intézményekben, pl. levéltár, könyvtár) őrzött tárgyakkal idézi fel a múltat. Nem történelemkönyv és nem minden részletre kiterjedő tanulmány, hiszen csak a fennmaradt emlékekből tud építkezni, s képet alkotni a múltból. Kiállításunk a XIX. századi magyar és orosz történelem találkozási pontjait villantja fel, úgy vázolja a magyar történelmet, hogy közben a megszokottnál több figyelmet fordít az orosz kapcsolatokra.

A kiállítás címe a magyar királyság földrajzi helyzetére is utal: Európa közepén, közrefogva két nagyhatalom által, a Habsburg és a Romanov császárok birodalma között terül el. Ugyanakkor a török kiűzésétől kezdve Magyarország a Habsburg Birodalom része. Bár jogilag végig megőrzi birodalmon belüli önállóságát, ez a független állami lét sokszor csak formális, s a magyar királyok, akik egyben a birodalom császárai is, igyekeznek ezt a különállást megszüntetni. A XIX. század története valójában az ország önállóságáért, a törvények által biztosított függetlenségért vívott küzdelmek története. Ezt mutatja be kiállításunk.

A század hajnalán, a XVIII-XIX. század fordulóján az orosz-magyar politikai – azaz dinasztikus – kapcsolatok nagy reményre jogosítanak a jövőt illetően: az ország király utáni legfőbb közjogi méltósága, a császári család tagja, József főherceg, magyar nádor oltár elé vezeti a Romanov dinasztia sarját, I. Pál cár leányát, Alekszandrát. A fiatal nádornét nagy várakozással fogadják új hazájában, pezsgő udvari élet veszi kezdetét a budai palotában, de ennek sajnos a magyar királynéként tisztelt fiatalas??szony korai halála gyorsan véget vet.

A francia háborúk, majd a Szent Szövetség kora hosszú időre egy táborba állítja a Habsburg és a Romanov birodalmat. Ezt a Habsburg – Romanov egybefonódást megerősíti I. Miklós és Ferenc 1833-as müncheni szerződése, ahol a cár esküvel fogadja, hogy támogatni, segíteni fogja a Habsburg dinasztiát. Erre a szerződésre hivatkozva kéri aztán később a katonai segítséget az 1848-49-es magyar forradalom és szabadságharc leveréséhez a bécsi kormányzat. A század második felében, miközben Ausztria kiegyezik magyar ellenzékével, s létrejön az Osztrák-Magyar Monarchia, egyre inkább meghatározó jelentőségűvé válnak a két hatalom közti balkáni érdekkellentétek, de az általunk bemutatott időszakban – amely a magyar honalapítás ezredéves

megünnepléséig, a millenniumig jut el – újra és újra az együttműködés mellett voksolnak a politikusok.

A kiállítás négy részre tagolódik, történetileg meghatározott nagyobb egységeit azonos műtárgy, egy-egy szablya szimbolizálja, ezek köré rendeződik az adott téma. A történeti kiállítás viszonylag kevés tárggyal mutat be egy kort. Reális képet felvázolni kevés tárggyal nagyon nehéz feladat – ezért kerestük az autentikus, egykorú, az ismert történeti személyekhez kapcsolódó relikviákat, azaz emblematikus, az adott korszakra jellemző tárgyakat. A leglátványosabb műtárgyakat a terem középső részén helyeztük el: itt láthatók Alekszandra Pavlovna és József nádor Szentpétervárott készült asztali készletének darabjai, a napóleoni háborúban vívott közös harcot felidéző magyar és orosz huszármotívumok, zászló és fegyverek. A magyar szabadságharcot lezáró fegyverletételi szerződés aláírásának helyszínét, a világosi Bohus-kastély szobáját, majd az önkényuralom időszakának hangulatát jellemző magyar gyászviselést a kiegészítést jelképező díszmagyar pár követi.

A falak mentén grafikákkal, festményekkel, érmekkel idéztük fel a történelem szereplőit és eseményeit. Minden témánál visszaköszönő tárgyak a korra jellemző pipák, kártyák.

A kiállításra belépő látogatót az országot szimbolizáló korona (eredetileg a millenniumi kiállításra készült, később a budai várban Ferenc József trónkártyáját díszítő, majd a II. világháború alatt a Nemzeti Múzeumba került) domborművű másolata, majd az egész korszakot jellemző díszmagyar pár fogadja. Az első falat egy 5 m széles, a földtől a mennyezetig érő részletes térkép takarja: a magyar királyság 1808-as térképe (Nagy Béla térképész munkája). Ez egyben a kiállítás címének a helye is, mellette kétoldalt a Habsburg és a Romanov császári sasok – szimbolizálандó a magyar királyságot közrefogó két birodalmat. Ezzel szemben, a kiállítás másik fő falán Than Mór akvarelljének ugyanilyen méretű nagyítása található: Görgey a komáromi csatában. Ez már a század dereka, a szabadságharc, s az egész küzdelmes XIX. század megjelenítése is.

Az összbenyomás után az 1. téma taglalása következik: egy kis ízelítő a XIX. századot megelőző kapcsolattörténetből. Rákóczi és Nagy Péter szövetségének a poltavai csatát megörökítő, a fegyveres segítség reményét jelképező díszes orosz szablya állít emléket. Ez a kiállítás egyik szenzációja – az orosz fegyvertörténészek a ritka, korai címerábrázolásokkal ékes, feliratos műtárgy tanulmányozására és publikálására engedélyt kértek a Nemzeti Múzeumtól. Hasonló érdeklődéssel fogadták a Kreml-béli követfogadást ábrázoló festményünket is, melynek pontosabb datálására kísérletet tett egy, a XVII. századdal foglalkozó orosz kolléga.

A II. téma mintegy fél századot ölel át: József főherceg nádorságának időszakát. Itt József Nemzeti Múzeumnak adományozott, különféle mesterségek szimbolikus alakjaival díszített szablyája a kiemelt, korszakot szimbolizáló központi műtárgy. József és Alekszandra, az ifjú házaspár portréi vezetik tovább a közönséget - Alekszandra Pavlovna finom pasztellképe (a Szépművészeti Múzeum tulajdona) általános tetszést aratott, látogatók és művészettörténészek egyaránt elragadtatottan nyilatkoztak róla. A rövid házasságot a festményeken és grafikákon túl a nagyhercegnő tiszteletére írt egykorú versek, a kelengye részeként hazánkba érkezett orosz porcelánok, egy üveg ivókészlet József tulajdonából (szintén a cári manufaktúra készítménye – ma az Iparművészeti Múzeum őrzi), majd Alekszandra Pavlovna ásványgyűjteménye (amit halála után 1807-ben a pesti egyetemnek adományozott a nádor tanulmányi célokra) jeleníti meg. Az egész Európát feldúló napóleoni háborúk és az ezt követő újjárendezés a következő tematikus egység – itt kiemelendő az eddig említettek túl a bőséges éremanyag, illetve az 1815-ben felavatott gellérthegyi csillagda műszerei (az Országos Műszaki Múzeum tulajdonából). A József nádor tudományos tevékenységét is illusztráló egyik intézmény bemutatását az is indokolja, hogy a bécsi kongresszuson részt vevő uralkodók, I. Sándor orosz cár, III. Frigyes Vilmos porosz király és I. Ferenc császár és király is megtekintették. Unikum a napóleoni háborúk jeleneteivel díszített, 1810-es években készült játékkártya, az ún. „magyar kártya” elődje, a reformkor nagyjait pedig díszesen faragott tajtékpipáikkal (a reformkor jellegzetes, férfiaknak való ajándéktárgyaival) is igyekeztünk közelebb vinni a közönséghez.

A III. témát az 1848-49-es forradalom és szabadságharc eseményeinek szenteltük. Emblematisz tárgy a egykorú orosz tisztek által nagyon tisztelt Görgey Artúr lovastiszti szablyája. A szabadságharc fegyverein, a katonai öltözékeken, pecsétnyomókon túl megemlíteném a katalógus címlapjára, illetve plakátra is került műtárgyat a Hadtörténelmi Múzeum tulajdonából: a Torda megyei nemzetőrök zászlaját Magyarország kiscímerével az első lapján, ami hadizsákmányként került Oroszországba, s 1941-ben kapta vissza hazánk. Ehhez a témához sikerült orosz levéltárakból kölcsönkapnunk az orosz katonai beavatkozást magyarázó iratokat: Zsófia főhercegnőnek 1848 decemberében I. Miklóshoz írt levelét, amelyben a müncheni szerződésre hivatkozva is kéri a cár támogatását fia számára, valamint Ferenc József 1849. május 1-én Miklóshoz írt levelét, amelyben a szabadságharc elfojtásához kért katonai segítséget.

A szabadságharc leverését követő események vizsgálatokor érdekes szembeállítani az orosz csapatok fővezérének, Paszkevicznek budapesti

díszpolgárrá történő kinevezését (az erről szóló oklevél a moszkvai Állami Történeti Múzeum tulajdona) a megtorló intézkedésekkel: Batthyány és az aradi tizenhárom vértanú kivégzésével, Kossuth búcsújával a hazától. A nemzet hangulatát a Laborfalvy Róza ruhaderekával bemutatott magyar gyásszal, a korban divatos rabfaragás karkötővel, s a börtönökben sínylődők pipáival, dohányzó készleteivel jeleztük. A pipa ebben az esetben nem csupán kuriózum, hanem korfestő szerepe van: igyekeztünk közismert történeti személyek ránk maradt tulajdonát kiállítani.

A IV. téma a század második felét mutatja be, a millennium megünnepléséig terjedő időszakról fest képet. A kiegyezés, melynek legfontosabb eseménye a koronázás (Székely Bertalan vázlatai a Nemzeti Galéria gyűjteményéből), rimel II. Sándor koronázásának Zichy Mihály által megörökített eseményeire. Ebben az időszakban a hangsúly a politikai helyett a kulturális kapcsolatok bemutatására helyeződik. Liszt Ferenc mellképe, karmesteri pálcája, díszalbumai, majd Zichy Mihály (aki életének több mint felét töltötte Oroszországban a cárok szolgálatában) alkotásai végre az „átlagos” orosz látogatóknak is ismerősek, el tudják őket helyezni, vannak hozzájuk kapcsolódó élményeik – s mindez a kiállítás sikerének is (egyik) záloga. Viszonylag jelentős helyet kaptak a XIX. századi irodalmi fordítások, Puskin, Lermontov, Csehov és Gogol fordítói, illetve Jókai orosz nyelvre átültetett regényei – ehhez kapcsolódóan Verescsagin Jókainak dedikált képe (a Petőfi Irodalmi Múzeumból) –, illetve az őshazát keresők és a politikai, gazdasági viszonyokra kíváncsi utazók művei.

A téma orosz-magyar kapcsolatokat meghatározó tárgyának Bem tábornok szablyáját tekintettük: az aradi nők ajándéka 1849-ben hadizsákmányként orosz gyűjteménybe került. Sorsa azonban ismert volt a magyar közvélemény számára, s mikor az államalapítás 1000. évfordulóját készült megünnepelni az ország, a szervezők kölcsönkérték a kiállításra. II. Miklós „a magyar nép iránti jóindulata jeléül” a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta a becses ereklyét, amint ez a forrásokból kiderül.

A millenniumi ünnepségek után még egyszer visszakanyarodik a kiállítás a szerencsétlen sorsú orosz nagyhercegnőhöz. A Romanov dinasztia tagja végül Ürömon nyert végső nyughelyet. Születésének 100. évfordulóján III. Sándor felújíttatta sírkápolnáját, s mi kiállítottuk az egyik általa adományozott papi ornátust (az ürömi Szt. Alekszandra kápolna tulajdona). A kápolnában az utóbbi időben újra fellendülő hitéletet egy mintegy 30 perces filmfelvétellel illusztráltunk, amit az ott hetenkénti rendszerességgel megtartott istentiszteletekről és halotti emlékszemlésekről készítettünk.

Azt reméljük, hogy a „Magyar királyság két császárság között” című kiállításunk megismerteti a látogatót a XIX. század legjelentősebb magyarországi történéseivel, s képet ad a magyar királyság – s hozzá kapcsolódva az orosz birodalom – Európán belüli helyzetéről.

Célunk az volt, hogy az oroszországi magyar kulturális évad keretében felkeltsük az érdeklődést a magyar kultúra és történelem iránt, bemutassuk, milyen találkozási pontok voltak a XIX. század folyamán a magyar és orosz történelemben. Amennyire ez a múzeumi vendégkönyvből és az orosz sajtóviesszhangból megítélhető, nem dolgoztunk teljesen hiába.

Válogatott bibliográfia

Kiállítási katalógusok

Művészet Magyarországon 1830-1870 I.

Kiállítás a MTA Művészettörténeti Kutató Csoport és a Magyar Nemzeti Galéria közös rendezésében, Magyar Nemzeti Galéria (1980. június-augusztus), Katalógus. Szerk. Szabolcsi Hedvig és Galavics Géza, Budapest, 1980.

Művészet Magyarországon 1830-1870 II.

Kiállítás a MTA Művészettörténeti Kutató Csoport és a Magyar Nemzeti Galéria közös rendezésében, Magyar Nemzeti Galéria (1981. augusztus-november), Katalógus. Szerk. Szabolcsi Hedvig és Galavics Géza, Budapest, 1981.

József nádor (1776-1847) Pest-Budán

Palatin Joseph in Pest-Ofen

A Budapesti Történeti Múzeum kiállításának (1997. szeptember-1998. február) katalógusa Szerk. Szvoboda Dománzky Gabriella, Budapest, 1997

József főherceg, a nemzet nádora

Erzherzog Joseph, Palatin der Ungarischen Nation

Emlékkiállítás halálának 150. évfordulóján a Magyar Nemzeti Múzeumban (1997. szeptember-1997. december), Budapest, 1997

A magyar pipa története – a magyar történelem pipákon.

Kiállítás (Keszthely, Balatoni Múzeum, 2000. április-szeptember, Debrecen, Déri Múzeum 2000. november-december, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2001. február-április) Szerk. Haider Edit, Orgona Angelika, Ridovics Anna, Budapest, 2000.

Zichy Mihály

A Zichy Mihály Emlékmúzeum kiállítása. Katalógus. Szerk. Róka Enikő és Csicsery-Rónay István, Budapest, 2001.

Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc orosz levéltári források tükrében

Kiállítás a Magyar Országos Levéltárban (2002). Kiállítási katalógus.

Венгерская революция и освободительная борьба 1848.49 гг. в российских документах. Каталог к выставке. Szerk.: Gecsényi Lajos – Kozlov, V.P., Budapest, 2002.

Magyarország és Európa – történelem és kultúra évszázadokon át.

Időszaki kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban 2004. június 4-augusztus 31. Katalógus. Tudományos koncepció, szöveg Dr. Basics Beatrix, Budapest, 2004.

Венгерское королевство между двумя империями. Русско-венгерские государственные и культурные связи в XIX веке. Государственный Исторический Музей, 16 февраля 2005 года – 31 мая 2005 года. Издание к выставке. Ред. Клара Радноти. Венгрия, 2005.

Forráskiadványok, feldolgozások

- Andics Erzsébet: A Habsburgok és Romanovok szövetsége. Az 1849. évi magyarországi cári intervenció diplomáciai előtörténete. Budapest, 1961.
- Benda Kálmán (szerk.): Európa és a Rákóczi-szabadságharc. Budapest, 1980.
- Diószegi István: A hatalmi politika másfél évszázada 1789-1939. Budapest, 1994.
- Katona Tamás (szerk.): A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. Budapest, 1988.
- Márki Sándor: Az oroszok hazánk történetében. Nagyvárad, 1877
- Oreusz, I. I.: Oroszország háborúja a magyarok ellen 1849-ben. Ford., sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Rosonczy Ildikó, Budapest, 2002.
- Thallóczy Lajos: Oroszország és hazánk. Budapest, 1884.
- V. Molnár László: Életutak találkozása 1703-1848. Érdekes fejezetek a tudományos kapcsolatok történetéből, kapcsolattörténeti könyvészeti függelékkel. Piliscsaba, 2004.
- Volovik, O. Je. Alekszandra. Zsizny. Szemja. Szugyba. Pamjaty. Velikoszvetszkij gvinasztyicseszkij brak v zerkale polityicseszkih szobityij v Jevrope XVIII veke. Szankt-Petyerburg, 2004.